

ד. המשך הרצאת תיאוריית התהוות היקום של הפילוסוף - אופן התהוות דצח"ם (י)

ונשוב אל דברינו (מסעיף ד) על דעת אנשי ההקש (=המשך הסבר להתהוות הנמצאים בכדור הארץ):³⁹

הנה היסודות - כאשר התמזגו התמזגויות מתחלפות לפי התחלף המקומות והאזורים והיקסים הגלגליים - היו ראויים לצורות מתחלפות מאת נותן הצורות.

והיה לכל המחצבים מה שיש להם מכחות ותכונות המיוחדים להם. ולקצתם (=חלק מבעלי ההקש) דעה במחצבים שכחותיהם ותכונותיהם ועצמיהם - מזגיים בלבד (=מיוזג ד' יסודות זה בזה) (ו) אינם צריכים לצורות אלהיות⁴⁰, ושהצורות לא יצטרכו אלא בצמחים ובבעלי החיים - אשר תיחס אליהם הנפש⁴¹.

וכאשר התמזגו (היסודות) התמזגות יותר עדינה⁴², היו ראויים לצורה יותר מעלה, שתראה בה החכמה האלהית יותר⁴³ - והיה הצמח, אשר לו קצת הרגשה והשגה (=חושים להטות עצמו להשגת צרכיו), ונסרך על הארץ. והוא נזון מן הארץ הטובה הלחה והמים המתוקים, ומואס בהפך זה, ויגדל עד שכאשר יוליד הדומה ויעשה זרע יעמד מעשהו, ויבקש אותו הזרע לעשות כמעשה ההוא לחכמה הנפלאה המטבעת בו, הנקראת אצלם 'טבע'⁴⁴ - והוא כח הדואג לשמירת המין⁴⁵, הואיל ולא תתכן השארות

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 39 סעיף זה הוא המשך הרצאת הדברים שנאמרו בסעיף ד, כאשר בסעיפים ה-ט דנו המלך והחבר דברים שנאמרו ואגב כך פירש לו את מזמור קד. עתה שב להרצאת הדברים שבסעיף ד. ויש להעיר שר"י אכן שמואל שינה מדעתו את מספור הסעיפים, ואין בזה טעם.
- 40 עיין מו"נ ב,יב.
- 41 כלומר ביצירת צח"מ משתתפים שני אלמנטים: סידור החומר והשפעת הצורה. אולם ביצירת הדומם קיים רק אלמנט אחד: סידור החומר בהרכבת ארבעת היסודות.
- 42 לדעת הפילוסוף לעיל - באופן מקרי, כפי יחסי הגלגלים.
- 43 משפט זה הוא הכלל לכל המשך. מיוזג עדין יותר שבין היסודות יוצר הכנה לקבלת צורה אחרת. כמו מחשב, שכאשר משכללים את החומרה שבו הוא מסוגל לקבל תוכנה משוכללת יותר. [במדעי הטבע היום הוכח שאכן המרחק בקידוד הגנטי בין בעלי החיים לאדם ובין בעלי החיים לצמחים אינו גדול, והבסיס אותו בסיס, ולא מדובר אלא בשינוי בהרכבים של חומצות אמינו וכיו"ב].
- 44 עיין לעיל מאמר א, ט-עז. מה שהפילוסופים קוראים "טבע" אנו קוראים "הרצון והחכמה האלוהית". כלומר אכן יש "טבע" - הנהגה שאותו צמח מונהג בה. אולם מי יצר הנהגה זו? הפילוסוף יענה - הסדר והחכמה הנמצאים בשכל הפועל שמוטבע בו דבר זה בטבעיותו. אך מי הטביע בו טבע זה להשפיע טבעים? הפילוסוף עוצר כאן. אולם אנו אומרים: בורא העולם! וכך גם לגבי תיאוריית המפץ הגדול: מה גרם שאנרגיה אחת תהפוך לגלקסיה והאחרת לחור שחור? מה גרם את המפץ עצמו? מהיכן באה האנרגיה העצורה שהיתה לפני המפץ? המדע בונה תיאורה של "איך", אך לעולם לא יוכל להשיב על ה"מי".
- 45 כוח זה שמופיע בצומח הוא אידיאל אלוהי מוסרי כפול: א. ערך החיים, דהיינו התשוקה לקיום נצחי

הָאִישׁ (=הפרט) בְּעֶצְמוֹ, לְפִי שֶׁהוּא מְרַכֵּב מִדְּבָרִים מְשֻׁתָּנִים. וְכָל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ אֵלֶּה הַכּוּחוֹת לְגִדּוֹל וְהַהוֹלָדָה וְהַתְּזוּנָה, וְלֹא יִנוּעַ הַתְּנוּעָה הַמְקוּמִית (=לזוּז מִמְקוֹם לִמְקוֹם), הוּא אֲשֶׁר יִנְהַיְגֶהוּ "הַטְּבַע" לְדַבְּרֵי הַפִּילוֹסוֹפִים, וּבִאֲמַת (איך זה אלא) שֶׁה' יִנְהַיְגֶהוּ בַּמְדְּרָגָה מְסִימָת וּכְשֶׁרוֹן מְסִים, קָרָא אִם תִּרְצֶה אוֹתָהּ הַמְדְּרָגָה 'טְבַע' או 'נְפֶשׁ' או 'כַּח' או 'כְּשֶׁרוֹן'⁴⁶.

וְכֹאֲשֶׁר הָיָה הַמְּזַג (של ד' היסודות) עֲדִין יוֹתֵר, וְהוֹכֵן לְהִרְאוֹת בּוֹ הַחֲכָמָה הַאֲלֵהִית יוֹתֵר, הָיָה רְאוּי לְתוֹסֶפֶת צוּרָה זוֹלַת הַכַּח הַטְּבַעִי, עַד שִׁישִׁיג אֶת מְזוּנוֹתָיו מִמְרַחֵק, וְיִהְיוּ כָּל אֵיבָרָיו נְשָׁלֻטִים, לֹא יִנוּעוּ אֶלָּא בְּרִצּוֹנוֹ, וְיִהְיֶה יוֹתֵר מוֹשֵׁל בְּחֻלְקָיו מִן הַצְּמַח, אֲשֶׁר לֹא יוֹכֵל לְהִסְתַּר מִמֶּה שִׁיִּזְקָהוּ, וְלֹא יִכּוֹן אֶל מָה שִׁיּוֹעִילָהוּ, וְהַרְוַח מִשְׁחַקֵּת בּוֹ. וְהִיא הַחַי - בְּעַל הַכְּלִים הַמְּנִיעִים אוֹתוֹ בְּמְקוֹם (=לנוע מִמְקוֹם לִמְקוֹם), וְנִקְרָאָה הַצּוּרָה הַנִּתְּנָה לוֹ נוֹסֶף עַל הַטְּבַע - 'נְפֶשׁ'⁴⁷. וְהַתְּחַלְפוֹ (=וישתנו) הַנְּפִשׁוֹת חֲלוּף וְשִׁנִּי לְפִי הַתְּגַבְּרוֹת הַיְסוּדוֹת הָאֲרַבְעָה, (יחד) עִם כְּוִנַּת הַחֲכָם כָּל חַי וְחַי, לְצַרְךְ (=לפי צורך) כָּל הָעוֹלָם לוֹ (=לאותו בעל חיים), וְאֵף עַל פִּי שֶׁאֵין אָנּוּ יוֹדְעִים מָה הַתּוֹעֵלֶת בְּרַבָּם⁴⁸, כֹּאֲשֶׁר לֹא נִדְעַ תּוֹעֵלוֹת כְּלֵי הַסְּפִינָה וְנִחְשָׁב שֶׁהֵם לְבִטְלָה, וְ(אולם) יִדְעִים בְּעַל הַסְּפִינָה וְיוֹצְרָהּ. יֵתֵר עַל כֵּן, כְּמוֹ שֶׁנִּסְכַּל (=שלא נדע) תּוֹעֵלוֹת הַרְבֵּה מִעֲצָמוֹתֵינוּ וּשְׂאֵר אֵיבָרֵינוּ. אֵלּוּ פָּרְזוּ לְפָנֵינוּ לֹא הֵינּוּ יוֹדְעִים תּוֹעֵלֶת כָּל עֶצֶם וְעֶצֶם וְכָל אֵיבָר וְאֵיבָר, אֵף עַל פִּי שֶׁאֲנַחְנוּ מְשֻׁתָּמְשִׁים בָּהֶם, וּבְרִירוֹ לָנוּ כִּי אֵלּוּ חֲסֵרָנוּ אֶחָד מֵהֶם הָיוּ חֲסֵרוֹת פְּעֻלוֹתֵינוּ וְהֵינּוּ צָרִיכִים לוֹ. וְכֵן כָּל חֻלְקֵי הָעוֹלָם יְדוּעִים וּמְדִיקִים אֲצֵל בּוֹרְאָם, עָלֵיו אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לְגַרְעוֹ⁴⁹. וְהַתְּחַיֵּב חֲלוּף הַנְּפִשׁוֹת (בֵּין בְּעַל חַיִּים אֶחָד לְאַחֵר), וְהַתְּחַיֵּב שִׁיְהִיו כְּלֵי כָּל נְפֶשׁ מְתַאֲמִים לָהּ, וְ(וכך) יִנְתֵּן לְאֲרִיָּה כְּלֵי הַטְּרֶף בְּשָׂנִים וּבְצַפְרָנִים עִם הָעִזּוֹת (בנפש), וְיִנְתְּנוּ לְאֵיל כְּלֵי הַמְּנוֹסָה עִם הַמֶּרְךְ (הנפשי), וְכָל נְפֶשׁ תִּשְׁתַּקֵּק לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכּוּחוֹתֶיהָ כְּפִי שֶׁהוֹכְנָה לָהּ.

הערות - ילמוד ענוים דרכו

כמו האלוה; ב. הכוח להחיות, ליצור ולברוא כמו האלוה. אידיאל זה כלול בתורה בברכה לנבראים ובציווי לאדם: "פרו ורבו".

46 ר"י אבן שמואל ופרופ' שורץ תרגמו כאן "מלאך". עיין לעיל ד, ג: "הָיָה הוּא 'כְּבוֹד ה'' וּמְלָאכֹת ה'' וּשְׂכִינַת ה'' בְּשִׁמּוֹת הַתּוֹרִיִּים (=במראות הנבואה). אֵךְ יֵשׁ שֶׁשֶׁאֵלּוּ (שמות אלו גם) לְמִשְׁפָּטִים הַטְּבַעִים (=חוקי הטבע המנהיגים את העולם), וְנִאָּמַר: 'מִלֵּא כָּל הָאֲרֶץ כְּבוֹדוֹ'. וְכֵן כָּתַב הַרְמַב"ם בְּמוֹ"נ ב,ו.

47 למעשה בבבלי החיים יש הופעה ראשונית של האידיאל האלוהי של "הרצון" - הפעולה האלוהית המגמתית. אלא שהרצון מופיע אצלם בהופעה נמוכה: לא כרצון של בני אדם שיש לו יכולת שכלית לבחור בין טוב ורע, או רצון לפעול מתוך הכרת האמת והשקר - כמו המלאכים, או רצון ליצור מציאות חדשה - כמו נשמת הצדיקים, אלא רצון במובן של יצר, דחף שמנהל את כל הכוחות כדי להשיג את רצונו.

48 כפי שהזכיר גם ב"ברכי נפשי" (לעיל סעיף י). על פי התורה זוהי חכמה המסודרת מאת בורא העולם. אולם לפי הפילוסוף סדר זה מושפע באופן טבעי מה"שכל הפועל".

49 קהלת ג, יד: "יְדַעְתִּי כִּי כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים הוּא יִהְיֶה לְעוֹלָם, עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לְגַרְעוֹ".

מסלול 1: יום א לפרשת יתרו
מסלול 2: יום ג לפרשת בשלח

ו(אולם) לא התאזנו הטבעיים בשום חי בהמי (=בעל חיים)⁵⁰, ולא השתוקק לקבול צורה יתרה על הנפש החיונית. אבל (הם) התאזנו באדם, והשתוקקו לצורה יתרה. (וכיוון ש) אין כילות (=קמצנות) אצל הענין האלהי⁵¹, ואצל עליו צורה יתרה - נקראת "השכל ההיולי הנפעל"⁵². ובני אדם גם כן מתחלפים (=שונים זה מזה), כי רכס טבעיהם מטים, ויטה שכלם עם ההטיה ההיא. אם היה זה עם המרה⁵³ הצהבה - הרי עמה קלות הדעת והפחזות, ואם נטה אל המרה השחורה - הרי עמה האטיות וישוב הדעת.

והמדות הולכות אחרי המזג, עד שאם ימצא אדם מאזן הטבעיים, ונגודי המדות אצלו ברשותו, כמו שתי פנות מאזני הצדק ביד השוקל, יטה אותן לאן שירצה בהוספת אבני המשקל וחסונון⁵⁴, הרי אותו האדם בלי ספק לבו חלל מן התאוות המפוזרות, ומשתוקק למדרגה למעלה ממדרגתו, והיא המדרגה האלהית, והוא עומד נכון⁵⁵ במה שראוי להביאו לנצח את טבעיו ומדותיו, ואיננו נותן לכח הפעסני מבקשו, ולא לתאנני, ולא

הערות - ילמד ענוים דרכו

50 בהמשך כותב שבבני אדם הטבעיים מוטים. אלא שיש שני סוגים של "חוסר איזון": חוסר האיזון שבבעלי החיים הוא שאין את הצד השני כלל בנפש. התכונות והרצונות אצל כל בעל חיים מופיעים בהקצנה, ואין שני צדדים בנפש. באריה מופיעה הגבורה ואין לו מורך כלל, ובאיללה מורך ולא גבורה. לעומת זאת באדם כבר קיימות שתי התכונות: גבורה ומורך, אלא שהן מוטות לצד אחד - כלומר אין הוא משתמש בכוחות כמלך בעירו (עיין מאמר ג,ה). על פי האמת והסדר הנכון. כללות הכוחות הנמצאים באדם היא ביטוי לאידיאל האלוהי המוסרי של האחדות. אם כי עדיין ברובד בוסרי ביותר - הוא כולל בתוכו את כלל הכוחות אך ללא סדר וניהול. אדם המעלה הוא האדם שמתבטאת בו ה"אחדות" במובן היותר מלא: הכוונת כל הכוחות למען מגמה אחת, וזאת על ידי שליטה מוחלטת בהם וניהולם באופן מושכל.

51 וכן כתב לעיל ב,יד: "כי הענין האלהי כמו צופה (=מצפה) למי שראוי להתחבר בו, ויהיה לו לאלהים - פנביאים והחסידים, כמו שהשכל צופה למי שגשלומו טבעיו והתאזנו נפשו ומדותיו, שיחול בו על השלמות - כפילוסופים, וכמו שהנפש צופה למי ששלומו כחותיו הטבעיים שלמות מוכנה למעלה נוספת שתחול בו - כבעלי החיים, וכמו שהטבע צופה למזג המאזן באיכותיו שיחול בו - ויעשה צמח". וכן הוא לקמן מאמר ה,כ בהקדמה השלישית: "וההקדמה השלישית - שה' נותן לכל חמר (את) הטובה שבצורות שאפשר לו לקבל והמתקנת שבהם. ושהוא יתעלה מיטיב, לא ימנע חסדו ויחכמתו והנהגתו מדבר..."

52 כלומר היכולת לנהל את הכוחות השונים הנמצאים בו. וכן כתב לעיל ב,כו: "הנפש המדברת (=השכלית, שמנהיגה את הגוף), החלה (=השורה) בגוף (כלומר מנהיגה את הגוף ה) טבעי בהמי. כאשר נשתוו טבעיו ונסדרו כחותיו הראשיים והמשניים סדר (ש)מוכן למצב נעלה ממצב הבהמות, היתה ראיה חלות המלך השכלי (=הנפש השכלית, שאין לבהמה) אצלו, ולהורות אותו ולהדריכו ולהתחבר עמו - כל עוד נשארו (=נשמרו) הסדר והוא. וכאשר יפסד הסדר (כגון בעת חולי או בעת זקנה, שאינו אוכל ושותה כראוי) - יפרד (גם המלך השכלי - הנפש) ממנו".

53 ארבע המרות הן: השחורה, הצהובה (או אדומה), הירוקה והלבנה, והן מזגים המושפעים מארבעת היסודות ומשפיעים על מעלות המידות.

54 הדרכה לכך הביא ריה"ל במאמר ג,ה וכן הרמב"ם בהקדמה לשמונה פרקים ובהל' דעות.

55 המודעות לאיזון המידות יוצרת אצלו תחושה של מבוכה ואפילו בושעה בשעה שהוא מבין שהוא זקוק לרסן את תאוותיו וטבעיו אבל אין לו ההדרכה הנכונה לעשות זאת.

לְזוֹלָתָם, אֲלֵא הוּא מִבְּקֵשׁ עֲצָה וְהַדְרָכָה שְׂיִוְרְהוּ ה' הַדְרֵךְ הַיְשָׁרָה, וְזֶה הוּא אֲשֶׁר יֵאָצִיל עָלָיו רוּחַ אֱלֹהֵי נְבוּאֵי - אִם הָיָה רְאוּי לְנְבוּאָה, וְהַשְׁרָאֲתִי - אִם הָיָה פְּחוּת מִזֶּה, וַיְהִי חֶסֶד לֹא נָבִיא, כִּי אֵין כִּילוֹת לְפָנָיו יִתְעַלֶּה, אֲלֵא הוּא נוֹתֵן לְכָל דְּבָר אֶת הָרְאוּי לוֹ. וְקוֹרְאִים הַפִּילוֹסוֹפִים לְנוֹתֵן הַמְּדַרְגָּה הַזֹּאת "הַשְּׁכָל הַפּוֹעֵל", וַיִּשְׁמְוּהוּ מִלְּאֵךְ מִתַּחַת הָאֵל⁵⁶, וְשִׁשְׁכְּלֵי בְנֵי הָאָדָם - אִם יִדְבְּקוּ בוֹ - הָרִי זֶהוּ גַן עֵדֶן וְהַשְּׁאֲרוֹתָם הַנְּצַחִית (=חיי נצח)⁵⁷.

שאלות מנחות:

- ✦ מהי ההשלכה המוסרית למחלוקת אם יש חכמה אלוהית בדומם?
- ✦ מצאנו איסור כלאיים בצומח ובחי, אך לא מצאנו איסור דומה בדומם. האם ניתן מכך להכריע לאחת השיטות?
- ✦ מהו האידיאל האלוהי שבא לידי ביטוי בסדר של הצומח, בסדר של החי, בסדר של האדם ובסדר של הנביא או החסיד?
- ✦ אדם שחי כדי לחיות ללא משמעות ומגמה ואידיאל, לאיזו מדרגת חיים הוא דומה? (האם ניתן לומר שבני אדם בתודעה פלורליסטית קיצונית שלא רק שאין אמת אחת אלא שאין שום אמת, הם "צמחים"?)
- ✦ אדם שחי חיי אידיאל, אבל רק אידיאל אחד באופן טוטאלי ומוקצן - לאיזו מדרגת חיים הוא דומה? (האם ניתן לומר שהדתות בימי הביניים והאנשים החיים בתודעה פנאטית הם "בעלי חיים"?)

הערות - ילמד ענוים דרכו

56 הר"י אבן שמואל תרגם: "למלאך הקרוב אל האלוה", ואין זה נכון שהרי השכל הפועל הוא העשירי והאחרון מבין "השכלים הנבדלים". וכוונת הדברים שהשכל הפועל הוא ישות רוחנית ללא גוף, ובמובן זה הוא קרוב לאלוה יותר מהנמצאים החומריים, ולכן יש לו קיום נצחי, ועל כן ההידבקות בו מאפשרת את חיי הנצח.

57 בניגוד לאופן התהוות ארבעת היסודות - שעליו ערער ריה"ל בסעיפים ה-ט; ובניגוד לטענה שכל הנמצאים שתחת גלגל הירח מורכבים מארבעה יסודות - שעליה ערער ריה"ל בסעיף יד; ובניגוד לדעת אריסטו על הנפש ועל הישארות הנפש - אותה סתר ריה"ל בסעיף יד, הרי שהחלוקה שהביא בסעיף זה - לדומם, צומח, חי, מדבר, ואדם מלאכי - וההכרה שחילוק זה תלוי בסדר כלשהו, וכשהסדר קיים שופע שפע של הנהגה חדשה מאת "נותן הצורות" - ריה"ל אינו תוקף, ואף מצטט אותה לאורך הספר (א, לא-מג; ב, יד; בסופו; ב, כו; ה, כ). "ההקדמה השלישית"; ג, בה בעבודת החסיד כמושל בכוחותיו). אך בשלושה הבדלים: א. הסדר הנרצה נקבע על ידי האלוה; ב. נותן הצורות אינו "השכל הפועל" אלא האלוה בעצמו; ג. כל זה נקבע ברצון אלוהי ולא על ידי "הטבע".

מדוע ריה"ל מקבל עניין זה? הסיבה לכך שלחלוקה זו יש מקור בחכמה הנבואית, כעין מה שכתב במאמר ב. כו. החכמה הנבואית קובעת שיש "סדר" לחלות העניין האלוהי, והוא התורה והמצוות. וכן היא קובעת שלא כל אדם ראוי לסדר זה אלא רק ישראל, וכן קובעת שסידור החברה ותיקון המידות הם תנאי הכרחי מקדים לקומת המצוות האלוהיות. לכן לחכמה זו יש מקור ושורש בנבואה, ועל כן אנו מקבלים אותה, אלא שמשילים ממנה את הנקודות המעוותות.

- ✦ עם ישראל בתקופת בית שני - לאיזו מדרגת חיים הוא דומה? (האם ניתן לומר שקבוצות בעם ישראל שחיות בתודעה של ריבוי אידיאלים אך ללא ידיעה כיצד לאחד אותם הן "בני אדם", ושמי שחי בתודעת חיים של שיטת ה"כלליות" וה"שלום" הוא "מלאך"?)
- ✦ האם ריה"ל מקבל את החלוקה הזאת לדצח"מ ואת הטענה שסיבת החלוקה ביניהם היא "רמת המזיגה של החומרים" ושהשוני והמעלה של כל מדרגה מושפעים מלמעלה?